

Den uforklarlige ondskapen

Torgeir M. Hillestad
professor i psykologi, Universitetet i Stavanger

Holocaust kunne aldri funnet sted i Norge i dag, i et samfunn bygd på demokrati og toleranse. Under disse omstendighetene er det spesielle individer som vil stå bak onde handlinger.

SYKT SAMFUNN: Under 2. verdenskrig utførte vanlige mennesker grusomme handlinger. Det utslagsgivende synes å være de helt spesielle og destruktive samfunnsnormene, den patologiske sosiale og politiske konsensus som rådet under naziregimet. Noe tilsvarende hadde ikke vært mulig i Norge i dag, skriver Torgeir Hillestad.

DEBATT: ONDSKAP

Er onde handlinger et resultat av enkeltpersoners manglende empati, eller er sosiale rammer mer avgjørende? spør Hillestad i en kommentar til forrige nummers bokanmeldelse av Simon Baron-Cohens bok *The Science of Evil*.

Rune Flaaten Bjørk hadde i oktobernummeret 2011 en anmeldelse av Simon Baron-Cohens nye bok *The Science of Evil on Empathy and the Origins of Cruelty*. Baron-Cohens perspektiv er å trekke fram manglende *empati* som en sentral årsak til onde handlinger, for eksempel terrorhandlingene 22. juli.

Flaaten Bjørk sitter etter eget utsagn igjen med en del usikkerhet angående hvorvidt empatisvikt i seg selv kan forklare onde handlinger, og lurar også på hvor mer situasjonelle og sosiale forklaringer

kommer inn i bildet. Hvis for eksempel både biologiske og sosiale faktorer helt uavhengig av hverandre er egnet til å forklare ondskap eller onde handlinger, blir det naturlig nok vanskelig å forklare fenomenet i seg selv eller i det hele tatt å trekke noen konklusjoner i retning av at det er snakk om et enhetlig fenomen i seg selv. Jeg kan muligens bidra til en oppklaring av dette.

Kombinasjon av grunnbetingelser

Det grunnleggende problemet, slik Flaaten Bjørk presenterer det, er nettopp at en betrakter eller behandler de ulike forklaringene uavhengig av og isolert fra hverandre. Da blir det lett uforståelig eller motstridende å holde biologiske forklaringer opp mot sosiale og omvendt. Poenget er nettopp at disse to typer forklaringer må ses i sammenheng, eller som påvirkende hverandre gjennom selve den prosessen som utførelsen av onde handlinger er. Da kan en for eksempel også inkludere psykologiske forklaringer, og i tillegg langt på vei definere sosiale forklaringer som sosialpsykologiske. Å mangle empati i utgangspunktet fører derfor ikke automatisk til onde handlinger, de vil i høyden bare utgjøre en risiko for dem. I tillegg må bestemte sosiale betingelser være til stede, alt fra sosial isolasjon, negative gruppenormer, gruppehat og demonisering av medlemmer av andre grupper, og ekstreme ideologiske oppfatninger. Også psykologiske mekanismer som selvhat eller narsissistiske storhetsforestillinger kan spille inn. Poenget her er at det må en særegen kombinasjon av grunnbetingelser av både biologisk, psykologisk og sosial art til for at onde handlinger i seg selv skal finne sted.

Et kjent eksempel

For å eksemplifisere: Mange har pekt på et særs urovekkende fenomen, som viste seg i større skala særlig under 2. verdenskrig, men også senere, nemlig at massedrap ble utført av såkalte «vanlige» mennesker som levde vanlige liv og som på forhånd ikke kunne karakteriseres som psykopater og sadister. Det utslagsgivende her synes å være de helt spesielle og destruktive samfunnsnormene, den patologiske sosiale og politiske konsensus som rådet under naziregimet. Tilsvarende resultater og konklusjoner ble gjort ut fra Zimbardos berømte fengselseksperiment. Her ledet selve gruppenormene så entydig i destruktiv retning at også personer som en må anta i utgangspunktet var i besittelse av en viss porsjon empatiske evner – for eksempel uttrykt gjennom alminnelige positive affekter overfor familie og venner – generelt havnet i en ekstrem sosial situasjon der de empatiske evnene ble satt til side.

Ikke i Norge i dag

Noe tilsvarende hadde imidlertid ikke vært mulig i Norge i dag, der det politiske og ideologiske klimaet er et helt annet, i stor grad bygd på demokrati og toleranse. I denne situasjonen er det derfor ikke «vanlige» mennesker eller «folk flest» som begår radikale onde handlinger som for eksempel terror og massakrer. Under disse omstendighetene er det spesielle individer, muligens med slik personlig empatisk svikt som Baron-Cohen beskriver, som vil stå bak onde handlinger. Det er altså hele tiden snakk om et bestemt samspill, og dermed også en indre avhengighet mellom biologiske, psykologiske og sosiale forhold, der den spesifikke situasjonen ser ut til å være avgjørende for hvilken faktor som blir mest utslagsgivende. Under Holocaust og andre folkemord ser de rene sosiale og ideologiske betingelsene ut til å framstå som så dominerende i seg selv at de blir utløsende, mens det under andre og langt mer normale samfunnsmessige omstendigheter er individuelle faktorer som er utslagsgivende. Mer presist kan en selvsagt hevde at det ofte er en slags kombinasjon av disse ulike nivåfaktorene, men å kunne si noe specifikt om dette vil alltid kreve en nærmere empirisk analyse.

torgeir.hillestad@uis.no

